

18. Az „írásaktus” fogalmának sajátos, itt nem tárgyalt értelmezéséhez l. Orbán Jolán: ÍRÁSÁKTUSOK – DERRIDA ÉS JOYCE. *Tiszatáj*, 1998. november. 68–81.
19. W. J. Ong: A SZÖVEG MINT INTERPRETÁCIÓ MÁRK IDEJÉN ÉS AZÓTA. Nyíri: i. m. 143.
20. I. m. 151.
21. I. m. 152.
22. Vö. i. m. 160.
23. Nyíri: BÖLCSESZTUDOMÁNYOK AZ ÍRÁSBELISÉG UTÁN. *Világosság*, 1996. 6. 12.
24. Nyíri, Szécsi: i. m. 162–163. (A fordítást kicsit módosítottam.)
25. Nyíri, Szécsi: i. m. 162.
26. Nyíri Kristóf: SZÁMÍTÓGÉPHÁLOZAT ÉS VALLÁSOS INDIVIDUALIZMUS. *Világosság*, 1997/4., 5. Természetesen Nyíri maga is relativizálja itt idézett mondanóját a közvetlenül rá következő két mondattal: „Az olvasni és írni tudás általánosság válásával kezdődik a középkori eretnekségek története; a könnyonyomatással jön létre a protestantizmus. És a protestantizmussal kezdődik a középkori egységes egyház szétesése újkori nemzeti egyházakká.” De érzésem szerint Nyíri nem von le átfogóbb következtetéseket, és nem említi a keresztény írástudatlanság sok helyütt mindmáig fennmaradt és fenntartott hagyományát. Nem is beszélve mindennek ma is érvényesülő politikai következményeiről.
27. M. Heim: AZ ELME KLASSZIKUS MODELLJE ÉS A KÖNYV. Nyíri, Szécsi: i. m. 231–243., 240. 7. jegyzet.

Boros János

HERMENEUTIKA OLASZ ÍZESÍTÉSSEL

Kelemen János: Olasz hermeneutika Crocétól Ecóig Kává Kiadó, 1998. 173 oldal, 940 Ft

Van ilyen, akármilyen meglepőnek tűnik is azok számára, akik úgy gondolják, hogy a hermeneutika a német filozófia rokonsági körébe tartozik. Van ilyen, s aki nem hiszi, járjon utána... azaz olvassa el Kelemen János új könyvét. A kötet hat meghatározó jelentőségű gondolkodónak a megértésre és az értelmezésre vonatkozó elgondolásait mutatja be, miközben nagyjúen megrajzolja a század olasz filozófiájának belső mozgását is. Ez a bemutatás Crocétal kezdődik, és Ecóval zárul, s így a század olasz filozófiáját egy határozott olvasatban fogja át.

A határozott olvasat a hermeneutika történetének e századi mozgástendenciái mentén tárja elének az olasz gondolkodást, vagyis azt az elfogadott különbségtételt alkalmazza, hogy létezik a tradicionális hermeneutika és a heideggeri műhöz kapcsolódó egzisztenciálhermeneutika. Ez a különbségtétel majd olyan gondolkodónál tűnik Kelemen elemzése nyomán meghaladottnak, mint Gianni Vattimo, aki hajlandó a heideggeri második kezdet elé visszanyúlni és megvizsgálni a modern hermeneutika valódi indulását, amely Schleiermacher írásaiban hozzáférhető. Persze ez sem előzmények nélküli, mégis azt mondhatjuk Patsch nyomán, hogy Schleiermacher műveiben összegződik az előző korszak hermeneutikai ismerete, és egyben az ő művében nyílik meg a megértés univerzalizálásának (az értés és megértetés mindent átfogó) problémaköre. Már első szisztematikus hermeneutikai kísérletében (1809–1810 telén), amelyet csak 1985-ben adtak ki, a következőképpen fogalmazta meg a hermeneutikát: ez tehát a beszéd *nem értésének* faktumán nyugszik, ami pedig abból adódik, hogy soha nincs teljes meghatározottság az írott vagy beszélt nyelvi elemek között, s nem kizárt a kétértelműség sem, s végső soron a nem értést visszaszorító, ám azt teljességgel meg nem szüntető eljárás, a megértés a nyelvet és az életet a maga szokványos mivoltában érinti. A megértés nem emendatív, nemcsak akkor lép fel, ha valami érthetetlen és ezért javításra vagy kiegészítésre szorul, hanem általában is elmondható, hogy az írott vagy beszélt nyelvet kívánjuk megérteni. Schleiermacher jelentőségét, az esztétikai tevékenység produktivitását illetően, már Croce is felismerte esztétikájában, bár alighanem Dilthey szemüvegén át nézte az életművet. Nála, miként Bettinél, meghatározóvá válik a megértés inverziója (16. o., zárójeles oldalszámokkal Kelemen kötetére utalok), a romantikus *ordo inversus* átvételéről van itt szó, miként azt is a romantikus hagyományból veszi át Croce, hogy az értelmezés approximatív, azaz végtelen közelítés (27. o.).

A modern hermeneutika kezdeteivel is számot vető itáliai szerzők sem tesznek mást, mint az európai tradíció más folytatói, felismerik a modern léthelyzet egészére jellemző korlátozó s egyben mozgásban tartó, illetve erre kényszerítő tendenciát, amit aztán gon-

dolkozásuk előterébe állítanak. A teljességgel azt nem hidalható távolságot, történeti-időbeli létezésünk fel nem számolható illesztékhányát *produktív* módon alkalmazzák. Schleiermacher a hermeneutikát előtörténetével együtt bemutató 1829-es akadémiai előadásában fogalmazta meg, hogy a nem értés teljességgel sohasem oldható fel, hiszen *mindenki önmón létében mások nemléte*, amiből szükségképpen adódik, hogy a szerzői értelem vagy a másik közlésének teljes felfejtése, egy tökéletes értelemrestitúció merő képtelenség (vö. az egyedi, az individuum problémájához 21. o.). Werner Hamacher megfogalmazása szerint (HERMENEUTIKUS ELLIPSZISEK. ÍRÁS ÉS KÖR SCHLEIERMACHERNÉL című tanulmányában), minden hermeneutikus törekvés skandaluma az a félig áttetszőség („Halb-Opazität” – Schleiermacher kifejezése), amely alapvetően az írásban rögzítettet érinti. Croce más és más irányú visszafejtő, eredetkereső értelmezéseire válaszként Gentile sajátos progresszív gondolata, az átfordítással, amely az adott értelmező közösség elsőbbségét fogadta el, a kritikában pedig azt célozta meg, hogy a művet aktuális létében újraalkossák. Kelemen János olvasatából is kiderül, hogy az olasz értelmezélmélet köréből első ízben Emilio Betti vált a háború utáni (német) hermeneutika vitapartnerévé. Gadamer egy először 1978-ban olasz nyelven közölt emlékező tanulmányában (EMILIO BETTI ÉS AZ IDEALISTA ÖRÖKSÉG) a következőket írta: szomorúság töltött el, minthogy Betti számára Heidegger, Bultmann és jómagam súlyos tévelygőknek számítottunk, majd visszaemlékezik az ő meghívására Heidelbergben tartott előadására, amelyből Gadamer számára világosan kiderült, hogy kevés Bettihez fogható képviselője van a klasszikus német idealizmusnak.

A különbség, ami nem volt áthidalható, teljes kifejtését Gadamernek a HERMENEUTIKA ÉS HISTORIZMUS című tanulmányában találjuk meg, illetve abban a levélben, amit aztán Betti tett nyilvánossá A HERMENEUTIKA MINT A SZELLEMTUDOMÁNYOK ÁLTALÁNOS MÓDSZERTANA című tanulmányának egyik lábjegyzetében (lásd OLASZ FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA. *Athenaem*, 1992. I. kötet, 2. füzet 49. o. Ford. Bonyhai Gábor). A levél kardinális mondata: „*Alapjában véve nem módszert javasolok, hanem létrom azt*, ami van.” *Ami van*, az éppen a megszüntethetetlen különbséget

foglalja magában. Gadamer sohasem osztaná azt a felfogást, hogy a szellemi objektivációként felfogott megértendő (például egy műalkotás) egy kanonikus, módszeres és normatív megértés folyamán végső soron önmaga kezeskedne a megértés helyességéért, jóllehet abban nincs különbség köztük, hogy az értelmet nem valami önkényes ötlet alapján visszük bele „*az értelmes formába*”, hanem mintegy „*belőle kell kiolvasni azt*” (*sensus non est inferendus sed efferendus*, vö. Betti: i. m., 9. o., Kelemen, 63. o.). Ez nem Gadamer szándéka (vö. 72. o.), hiszen a Betti által kritizált, a Husserl–Heideggeri felismeréseken alapuló gadameri fogalom a „*Vorgriff der Vollkommenheit*”, a tökéletesség előlegezése vagy inkább az arra történő állandó előrenyúlás, nem *előfeltételezi* a tökéletességet, és nem is a szubjektív önkény megnyilatkozása, hanem az előzetesen kínálkozó értelem mentén halad, és mindaddig kitart annak értelmessége mellett, amíg azt valami nem kérdőjelezi meg. Végső soron az értett értelmezése történik, vagyis a mű értelemigénye mentén bontakozik ki egy értelmező mozgás, amely minket állandóan „*értelmesebb fogásra*” sarkall a mindig *ugyanaz*, de *nem identikus értelmű mű* vonatkozásában. Ez nem relativizmus, hanem a megértés eseményjellege és tényleges történetisége, ami a kultúrát, a művészi tradíciót nem rezerválja szellemi objektivációként, hanem él azzal, amit fent az illeszkedés hiányának és hézagának neveztünk. Ennyiben „*a történeti differencia*” (vö. 65. o.), miként Kelemen János megfogalmazta, a gadameri hermeneutikában érvényesül, hiszen a mű minden előzetes elvárást és objektivitásra törrő értelemintegrációt a maga másságában képes megrendíteni, vagy egy kész előzetes tudáson nyugvó megragadásból kivonni magát. Gadamer A MEGÉRTÉS KÖRÉ-RŐL szóló 1959-es írásában mutatja meg, hogy miként kapcsolódott a Husserl és Heidegger által kibontott *előzetesség* struktúrához, nevezetesen, hogy a hermeneutikai megértés kezdettől fogva fogékony „*a szöveg másságára*”, vagy másként fogalmazva tudjuk, hogy „*a szöveg jobban tudja*”, azaz a szöveg értelme, amely mindig meghaladja a mi értelemelvárásumkat, végső soron maga vezet el felismert igazságaihoz, miközben minden értelmző fölényt leépít és visszazorít.

Miként a háború utáni hermeneutika egé-

szére, úgy az olasz gondolkodásra is jellemző, hogy a heideggeri gondolat válik meghatározóvá (vö. 74. o.), s ebben kétségtelenül kitüntetett, iskolaalapító szerepet játszott a Jasperszel szoros kapcsolatban álló Luigi Pareyson. Munkássága, ellentétben olyan tanítványaiéval, mint Eco vagy Vattimo, alig ismert. Nála már feltűnik az a gadameri művészetfelfogásban is döntő, Arisztotelészt fenomenológiai alapokon újragondoló heideggeri megközelítés, nevezetesen, hogy a mű értelmezése magát a művet viszi véghez (vö. 92. o.) vagy inkább teljesíti be (Arisztotelész *energeia-entelekhia* kettősség). A mű által indított mozgás útja egyedül magában és magára vonatkoztatottan megy végbe, folyamatos értelembővülés és leépítés mozgásaként. Heidegger már az 1920-as *A SZEMLELET ÉS A KIFEJEZÉS FENOMENOLÓGIÁJA* című freiburgi előadásában úgy látta, hogy a dolog, a megértendő irányában tájékozódó megértés egy folyamatos előkészület vagy inkább készenlét arra, hogy mi is az, ami megértendő, s amit eredendőbb voltában kell kibontani („*im Vollzug zur Gemühtät*”), és ehhez a husserli „*előrajzolás*” („*Vorzeichnung*”) gondolathoz kapcsolódott, ami a mintegy előrajzolódó értelemvonatkozás véghezvitelét jelenti a faktikusan megértendő irányában. Nála, miként Gadamer-nél is, az *epagogikus*, induktív eljárás a meghatározó, melynek során az előzetes aspektus (Voraspekt) vagy előzetes megragadás (Vorgriff) mentén az elhomályosult értelemösszefüggés új megvilágításba kerül, de végső érvényessége nem elvárható. A megértendő megragadása, a vonatkozásban mutatkozó értelem éppen mint annak az értelemvonatkozásnak (Bezugssinn) a kibontása/véghezvitele (Vollzugssinn) történik meg, azaz eredendőbb, de nem ideális kezdet vagy ösre-detű értelem (szerzői szándék!) tárul itt fel.

Pareyson tehát, miközben vitát folytat az olasz tradícióval, egyben megnyitja „az ontológiai hermeneutika” térhódítását (vö. 94–95. o.). Ennek világos megfogalmazását találjuk meg az egyik nagy hatású könyvéből közölt fejezet nyitó mondatai között: „*interpretálni annyit jelent, mint túllépni, és nem lehet autentikusan beszélni az emberi lényről a létre való egyidejű vonatkoztatás nélkül. Összegezve: az eredendő ontológiai viszony szükségszerűen hermeneutikus, és minden interpretációnak szükségszerűen*

van ontológiai jellege”. (AZ INTERPRETÁCIÓ EREDENDŐ VOLTA. In: *Athenaeum*, i. k. 115. o. Ford. Kaposi Márton.)

Kelemen János könyvének Vattimót elemző része egyértelművé teszi, hogy ez a tendencia az ő műveiben felerősödött. Azzal a különbséggel, hogy nála a hermeneutika modern előzménye és Nietzsche is bekerül az értelmezőművészet kánonjába: „*Korai munkáitól kezdve azt a filozófiatörténeti vonulatot tekintette tehát a jelen szempontjából fontosnak, mely elmélyítette az emberi tapasztalat interpretatív struktúrájára vonatkozó felismerést, s amelynek hősei Schleiermacher, Kierkegaard, Nietzsche és Heidegger. Így eddigi munkásságának jelentékeny részét nem véletlenül alkotják a Schleiermachernek, Nietzschének és Heideggernek vagy az egzisztencializmus ontológiai perspektíváinak szentelt történeti monográfiák.*” (102. o.) *A lét mint interpretáció radikális nietzschei gondolata hatja át 1992-es, először németül megjelent Nietzsche-bevezetőjét, s itt válik egyértelművé az a gondolat, amire Kelemen János is utal (vö. 132–134. o.), hogy a hermeneutika a racionalitás előzetes biztosítékok nélküli védelmét jelenti, de egyben belebocsátkozást „az ész örületébe”. A HERMENEUTIKA EREDMÉNYEIT összefoglaló tanulmányában világosan kijelöli, hogy mi igen és mi nem vállalható a megértés XX. századi elméletében: „A visszaemlékező gondolkodás (An-denken) versus megalapozás, a halálhoz viszonyuló lét versus folytonos transzcendentális struktúrák, a történeti horizontok kényszerének »alapot megszüntető« felfüggesztése versus (elkerülhetetlenül dogmatikus) ideológiakritika – ez az a bonyolult gondolatjáték, amely a hermeneutikai reflexió legeredetibb jelentése, s ez alkotja a XX. századi gondolkodáshoz való hozzájárulásának összes következményeiben még felderítésre váró magvát.*” (In: *Athenaeum*, i. k. 166. o. Ford. Somlyó Bálint.)

A hermeneutika túlzó kiterjesztésének kritikája a könyv utolsó fejezetében válik egyértelművé, amivel, azt gondolom, teljességgel egyetérthetünk, s ez a gondolat vezet át minket az „*interpretáció határait*” bejáró „*határőr*”, Umberto Eco műveihez. Bár ne feledjük, a hermeneutikai nihilizmus kritikáját Gadamer is megfogalmazta, s amennyiben a nihilizmussal Vattimo számot vetett, az csakis úgy érthető, mint a modernitás vége által megkövetelt még kitartóbb készenlét a lét és alap nem

identitására (vö. Kelemen, 109. o. és Vattimo: DAS ENDE DER MODERNE. Reclam Verlag, 1990. 126. o.).

Kelemen ebben a fejezetben is a tematikus megközelítést előnyben részesítve bontja ki Eco értelmezését, vázolja a torinói iskola alap gondolatait, amelyeket Eco jelenkori műveiben is megtart, jóllehet számos ponton átértékel. Távoldás a jelölők intern, önmagának elégséges struktúra-összefüggésétől, és közelítés egy a jelölő és referens erőterében képződő jelentésképződéshez. A JEL. című könyvének megállapítása szerint „a referensre való vonatkozás nem világítja meg soha a jel jelölését/a jelentettet, hanem inkább át nem láthatóságot teremt, hiszen az, amire referál, maga is jelnek tekinthető, ami az eredendő jelet értelmezi, és alkalmazási lehetőségeit behatárolja”. (Vö. Kelemen, 149. o., Eco: ZEICHEN. Suhrkamp, 1977. 173. o.) Itt nyer teret a Pierce-féle interpretáns, ami megállíthatatlanul elindítja a korlátlan szemiózist. Ebből az értelmezői önkényre is alkalmat adó, végtelenített processzusba hajló elméleti pozícióból hátrál ki, s próbálja meg az interpretáció határait kijelölni Eco. Ez a határt szabó és határolt értelmezői pozíció Kelemen János számára a legelfogadhatóbb; a határ válik hangsúlyossá, s ez az álláspont szorul védelemre (vö. 151. o.). A jelenkori értelmezéseméletek, Culler szellemes megfogalmazása szerint, olyan túlértelmezésnek tekinthetők, mint amikor azt mondjuk, valaki „túlzabálta magát” (overeating), mégis, hogy a

dekonstrukció lenne ez a mindent felfaló gépezet, sem Ecónak, sem Kelemennek (vö. pl. 150. o.) nem hiszem el. Culler (vö. DEFENCE OF OVERINTERPRETATION. In: INTERPRETATION AND OVERINTERPRETATION. Cambridge U. P., 1992. 121. o.) egyszerűen és világosan állítja elénk: a szemiózis határtalansága nem jár azzal, hogy a jelentés az olvasó szabad/korlátlan kreációja lenne, inkább az előre nem rögzíthető határ állandó jelentkezése (a mű mint határ) veti vissza, határolja be a jelölők mozgását, ennyiben a mű nem lehet egy pusztán rajta túl levő kontextus vagy az *intentio lectoris* függvénye. Nincs ez olyan távol azonban attól, amit maga Eco mondott AZ INTERPRETÁCIÓ HATÁRAI (vö. DIE GRENZEN DER INTERPRETATION dtv 1995. 51. és 78. o.) című könyvében, amikor kijelentette, hogy a szöveg szolgál értelmezése paraméteréül, a szöveg mértéke szabja meg a róla és általa mondhatók körét, jelölőinek játéka nem enged meg mindent.

Eco értelmezéseméletét elemezve azonban joggal mondja ki Kelemen János, hogy a hangsúly csakis az *intentio operis*re eshet, s így kapcsolódik vissza a torinói iskola hagyományához, valamint ahhoz a hermeneutikai alapfelismeréshez, melyet Gadamer a SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ című előadásában oly egyszerűen mondott ki: „A szöveget nem hagyjuk magunk mögött, hanem bele kell bocsátkoznunk.”

Bacsó Béla

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány és a József Attila-alapítvány támogatásával jelenik meg